

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2011 | ÅRGÅNG 15

Bokförlaget THALES

SVANTE NYCANDER: *Liberalismens idéhistoria: frihet och modernitet*, Stockholm: SNS förlag, 2009

»FRAMSTÄLLNINGEN ÄR TRADITIONELLT idéhistorisk», skriver Svante Nycander i förordet (s. 12) till sin digra bok *Liberalismens idéhistoria*. Själv har jag sysslat med idéhistoria i snart ett halvt sekel, men jag vet inte riktigt vad »traditionellt idéhistorisk» innebär. Möjligen var det sådant som svenska teologer gärna skrev under 1900-talets första hälft; Anders Nygrens *Den kristna kärlekstanken* från 30-talet är själva flaggskeppet. En och annan statsvetare och doktrinhistoriker skrev nog också »traditionell idéhistoria» i meningen en historia där man följer en vagt tecknad idé genom seklerna.

Svante Nycanders bok är naturligtvis en arbetsprestation, och den vittnar om en stor beläsenhet åtminstone när det gäller anglosaxisk sekundärlitteratur. Men det är svårt att få grepp om bokens hjälte, liberalismen. I samma förord heter det: »Med liberaler avser jag personer som allmänt betraktas som sådana och som påtagligt verkar inom den liberala sfären» (s. 12). Den liberala sfären? Vad är det? Befinner vi oss inom den liberala sfären i ett seminarierum? I ett varuhus? På en tidningsredaktion? På börsen?

Föreställningen om vilka som brukar räknas som liberaler är i många fall flytande. Nycander för Spinoza dit, men inte Hobbes. Hume, som ofta betraktas som försiktigt konservativ, är liberal. Burke, som brukar utpekas som konservatismens fader, är också liberal.

Varför inte ställa frågan: Är det meningsfullt att tala om liberalism innan ordet började användas (vilket, som Nycander mycket riktigt påpekar, sker 1812)? Är inte liberalismen ett barn av den tid då de flesta politiska ideologier som vi ännu talar om – förutom liberalismen också konservatismen, socialismen, anarkismen, kommunismen – föds, under trycket av vad Eric Hobsbawm kallar den dubbla revolutionen: den politiska och den industriella? Det är i

alla fall en rimlig ståndpunkt som innebär en vettig avgränsning: liberalismen är bara urskiljbar mot bakgrund av eller rättare sagt i konkurrens med de andra ideologierna.

Tyvärr är de andra ideologierna i stort sett frånvarande i framställningen. Konservatismen tycks enbart vara ett försvar för det gamla. När socialismen tillåts sticka fram näsan är det mest för att genast få en näsknäpp för någon insats som författaren kallar »pinsam».

Men visst kan man se det meningsfulla i att se John Locke eller Adam Smith som liberaler *avant la lettre*. Med Locke uppstår då problemet att han är så till synes omedveten om arbetarens rätt till egendom. I det mest centrala avsnittet av *Two Treatises of Government*, det som handlar om egendomen, – för övrigt ett avsnitt som Nycander inte gör någon affär av – slår Locke fast att en människas första egendom är hennes egen kropp över vilken ingen annan kan råda. Kroppen frambringar också tankar och därmed ord som kan uttalas och skrivas ner på papper. Men med kroppen följer allt det som människan kan frambringa genom arbete. Det är genom arbete som värdet på naturens håvor växer, och detta extra värde tillkommer den som utfört arbetet. Samhället är till för att den rättmätige ägaren fritt skall förfoga över sin egendom.

Lockes egendomsprinciper är inte så universella som själva detta anslag låter antyda. Det är inte tjänaren eller dagakarlen som genom sitt kroppsliga slit blir rättmätig ägare till frukterna av sitt arbete; det är hans herre. In i läran om egendomens grund i kroppens arbete smyger sig därmed en motsägelse som ger verbalt bränsle åt framtida klasskonflikter. Det blir socialismen som tar dagakarlens parti.

Om vi säger att Locke är liberal, så får vi ett problem med hans syn på förhållandet mellan frihet och egendom. Så länge det gäller rätten till den egna kroppen, dess ord och tankar finns det inga problem. Men så snart det blir fråga om *frukterna av arbetet* blir det svårt.

I min tanke är den stora gapande tomheten i Nycanders bok frågan om egendomen. Den ger dynamiken i liberalismens utveckling, den dynamik som här saknas. För mig finns det en avgörande skillnad mellan politisk och ekonomisk liberalism.

Det blir möjligt också av den anledningen att Nycander så sällan går i närkamp med de texter som är utgångspunkten för hans bok. Denna närläsning är vad jag ser som utmärkande för en icke-traditionell, en nutida idéhistoria. Texter som läggs under luppen visar sig alltid rymma sina motsägelser, sina inre spänningar, sina betydelselager avsedda för olika kategorier av läsare. Nycander har ändå kommit i kontakt med denna typ av djupborrande i texter – Quentin Skinner finns med, John Pocock finns med, och till min glädje ser jag också att en av mina bästa doktorander, Victoria Fareld, finns med. De tillhör alla de djupborrande idéhistorikerna.

Men de båda förstnämnda anklagas för att göra tolkningar »med politiska övertoner». När de framhäver republikanismens betydelse – på bekostnad av liberalismen – är de alltså ett slags vänster- eller högeravvikare – »intellektuella antikapitalister och neokonservativa liksom kommunitarianer», en osalig blandning således (s. 120). Mot en sådan bakgrund framtonar den vagt tecknade liberalism som Nycander bekänner sig till som ett slags av politiken opåverkad, rent saklig – kanske rentav vetenskaplig – tolkning av traditionerna, fri från vänster- och högeravvikarnas partiska tolkningar. Denna rena tolkning gör republikanismen till en obetydlig avvikelse. Kant blir i Nycanders tolkning en tvättakta liberal, trots sin närhet till Rousseau och trots den republikanska tolkning av hans idéer som till exempel Jürgen Habermas gör.

Vad är då republikanismen? Några kan man nämna: förutom Jürgen Habermas också Quentin Skinner och Philip Pettit, två av de där otäcka politiserande människorna som utmanar den rena liberala vetenskapligheten.

Låt mig koncentrera mig på Pettit som både skrivit en bok som heter *Republicanism* (1997) och en annan betitlad *A Theory of Freedom* (2001). Enligt Pettit utgör den liberala tradition som utvecklas under 1800-talet ett hinder för hans teori däri att den är strikt individualistisk. Politisk frihet innebär enligt den att staten inte blandar sig i individens angelägenheter så länge individen inte hotar andra individers motsvarande frihet. Man kan på denna punkt rikta vissa anmärkningar mot Pettits historieskrivning; han tycks bortse bland annat från viktiga inslag i John Stuart Mills tänkande och

helt från Thomas Hill Greens en gång så inflytelserika typ av liberalism. Däremot har han rätt om han har i åtanke en Isaiah Berlins eller än mer en Friedrich Hayeks samhällsideal.

Pettit spelar ut den liberala individualismen mot republikanismen. Det republikanska tänkesättet nöjer sig inte med icke-inblandningen. Republikanismens frihet är friheten från dominansförhållanden över huvud. Staten bör inte bara låta bli att lägga sig i individens fria val utan också tillse att inte andra makthavare i samhället förtrycker individer och grupper. Enligt liberalismen är enbart intrång av ondo, och den blir därför blind för alla de dominansförhållanden som också kan göra människors frihet om intet. Samhället är fullt av förtryck som inte har staten till upphov. Pettit räknar upp en rad exempel som knappast ingick i de gamla republikanernas exempelsamlingar men som ligger nära till hands i vår samtid. Han nämner barnen till ansvarslösa föräldrar, hustrun till en våldsam man, den anställde hos en hänsynslös företagare eller den skuldsatte i händerna på skrupelfria långgivare.

I hans exempelsamling saknar man dock det förtryck som extremt rika personer eller stora företag kan utöva mot andra människor genom att utestänga dem från livsmöjligheter av olika slag eller skaffa sig ensamrätt till gemensamma utrymmen. Här är det också fråga om dominansförhållanden som rubbar balansen i samhället.

Begreppet *dominans* lyser med sin frånvaro i Nycanders bok liksom i nästan hela den – torftiga – politiska svenska debatten över huvud. Hotar inte just dominansförhållanden dagens Sverige? Den politiska makten kryper så smeksam nära den ekonomiska, vilken i sin tur har de stora medierna i sin hand. Är inte Sverigedemokraterna en vanvettig, felriktad reaktion på dominansförhållanden idag, dominansförhållanden som Nycander inte ens kommer i närheten av i sin bok?

Men åter till egendomen – det är ett begrepp som Nycander inte närmare tycks reflektera över. Han säger att »Locke låter ordet *property* stå även för *life and liberty*» (s. 55). Nu är det som jag redan sagt inte riktigt; Locke använder ordet *property* för min rätt till den egna kroppen och därmed till de egna åsikterna och till sist för frukterna av det egna – eller tjänarens – arbete.

Varför det? Man förstår det när man tittar närmare på själva ordet *property*. Det kommer av latinets *proprius* i betydelsen personlig eller egen. Den direkta motsvarigheten för egendomsorden i romanska språk och engelska, *proprietas*, har uteslutande betydelsen »egendomlighet, egendomlig beskaffenhet, utmärkande egenskap eller kännetecken» enligt Ahlbergs latinsk-svenska ordbok. Genom ett så kallat översättningslån blev *proprietas Eigentum* på tyska och *egendom* på svenska. »Egendomlighet» säger vi på svenska i precis den mening som ordet *proprietas* hade på latin.

Egendomsorden har alltså sitt ursprung i orden för *egen, mitt eget, jag själv*. Lockes deduktion är inte alls konstig. Jag själv är min kropp, men det är också det jag tänker och säger och skriver. Det är mitt arbete. Språnget till det yttre kommer ju först med arbetsprodukterna – de är eller blir skilda från mig själv. Och enligt Locke kommer ur denna rätt till arbetsprodukterna också allt det som man byter sig till eller köper av sitt arbete. Egendom blir pengar, blir jord, blir hus och så vidare.

När ordet *Eigenthümlichkeit* dyker upp hos Wilhelm von Humboldt blir Nycander lite brydd men söker stöd hos den tidigare nämnda Victoria Fareld. Men han förstår inte hela sammanhanget med egendomsbegreppet. *Eigenthümlichkeit* är Humboldts alternativ till individ i den liberala traditionen – för Humboldt liksom senare för Hegel och Marx är individen den särpräglade människan vid bildningsprocessens slut och inte något som finns från början. Vi föds inte som individer, vi kan bli det.

För Locke kunde egendomsbegreppet te sig oproblemiskt. Ännu i de amerikanska och franska deklarationerna om de mänskliga rättigheterna glider rätten till egendom utan svårighet in bland de andra rättigheterna.

Men John Stuart Mill ser det inte så – han lever, kan man säga, i ett senare historiskt skede när utvecklingen i synnerhet i Storbritannien nått betydligt längre ekonomiskt och politiskt sett. I *Om friheten*, som han utarbetade tillsammans med Harriet Taylor, säger han att principen om den individuella friheten i allt väsentligt är skild från läran om handelsfriheten. Där de tangerar varandra gäller de köparens frihet och inte producentens eller säljarens (se Mill 1967: s. 114f).

Det är ett viktigt påpekande, inte minst därför att Mill också var en av sin tids mest inflytelserika ekonomer. Hans *Principles of Political Economy* kom i många, ständigt omarbetade upplagor. Man kan där se hur han står tvekan inför frågan om den bästa ekonomiska ordningen. Ibland kallar han sig socialist, ibland förordar han en långtgående ekonomisk frihet. Socialismen var i hans ögon förenlig med privategendomen. En uppfattning som man ibland tycker sig kunna läsa ut är att en långtgående ekonomisk frihet på kort sikt är av godo, men på längre sikt är socialismen bäst.

De radikala liberalerna under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal är i högsta grad inriktade på politisk liberalism; den ekonomiska kommer i andra hand. Se till exempel Adolf Hedin, på den tiden anhängare, ja grundare av det så kallade nyliberala partiet och författare till den manifestliknande lilla skriften *Hvad folket väntar af den nya representationen. Femton bref från en demokrat till svenska riksdagens medlemmar* (1868) – det radikalaste som en svensk liberal någonsin skrivit. Det märkliga är att Hedin där inte med ett ord berör ekonomiska frågor i vanlig mening. Ordet »egendom» lyser med sin frånvaro. Det är en radikal demokrati med ytterst aktiva medborgare som förespråkas.

Politisk och ekonomisk liberalism hade här glidit isär och förblev i stort sett isär fram till första världskriget med dess hemiska tumult och i synnerhet med ryska revolutionen 1917. Då förändrades bilden i grunden. Det var också då som en snart inflytelserik liberal som österrikaren Ludwig von Mises gav ut boken *Liberalismus* (1927), där han förklarar att kapitalismen är grunden för all frihet. Han gör ilsket upp med alla som ifrågasätter den ohämmade ekonomiska friheten och hudflänger John Stuart Mill som socialist, ja Mises ser honom som socialismens främste förespråkare, viktigare än både Marx och Engels.

Från Mises går spåret direkt till Hayek, Friedman och alla dem som idag kallas nyliberaler.

Mises spelar liksom Friedman en undanskymd roll i Nycanders bok, medan däremot Friedrich Hayek är föremål för en veritabel lovsång. Jag förstår uppriktigt sagt inte Nycanders inställning här. Han vill framstå som socialliberal, till och med fackföreningsvänlig

– och så Hayek! Jag skulle bra gärna ha velat läsa något om Hayeks furiösa angrepp på Franklin D. Roosevelts stora tal 1941 om friheten, där »freedom from want» liksom »freedom from fear» spelade en avgörande roll. John Dewey fick också en skopa ovetv av Hayek därför att han såg samband mellan frihet och makt. Vad säger Nycander om det?

Det konstigaste står just i slutet av Nycanders framställning om Hayek. Jag läser: »Motsättningen mellan nyliberalism och socialliberalism består, men den är väsentligen politisk och i ringa grad en spegling av skillnader i ekonomisk teori» (s. 367). Jag förstår ingenting. Kan man verkligen hålla politik och ekonomi åtskilda? Vi har under de senaste årtiondena sett hur ekonomin alltmer inkräktar på politikens område och gör politikerna allt maktlösare. Att det har att göra med den nya sortens ekonomi som förknippas med ordet »nyliberalism» och som Reagan och än mer Thatcher så framgångsrikt bedrev råder inga delade meningar om. Rimligen måste äkta socialliberaler ogilla denna utveckling. Men kanske har jag fel?

Jag kan över huvud inte förstå hur politik och ekonomi skulle kunna ses som två storheter vid sidan av varandra. Lika obegripligt är det att två olika slags politik skulle kunna förenas med samma ekonomi.

Annars tycker jag att boken blir bäst i 1900-talsframställningarna, till exempel när den tecknar motsättningen mellan Walter Lippmann och John Dewey, där den ene står långt till höger och den andre långt till vänster men båda kallar sig liberaler.

Avsnittet om John Rawls är också läsvärt. Men här dyker åter den besvärande vita fläcken upp som gäller liberaler som tar radikal ställning i ekonomiska frågor. I *En teori om rättvisa* säger Rawls att det inte finns något »nödvändigt samband mellan fria marknader och privatägda produktionsmedel». Ja, han hävdar till och med att »marknadssystemen är förenliga med socialistiska institutioner» (Rawls 1999: s. 265f). – Av detta syns ingenting i Nycanders bok.

Det är visserligen sant att Rawls i sina senare böcker övergav denna ståndpunkt, förvisso påverkad av de starka högervindarna i 80-talets USA. Men i hans främsta arbete, intill vilket de andra

ter sig högst mediokra, finns alltså denna tanke – inte så långt från Mills – högst påtagligt.

Tyvärr har Nycander inte tagit del av Rawls *Lectures on the History of Moral Philosophy* som gavs ut för tio år sedan av en elev och som alltså återger de föreläsningar som Rawls under många år höll för sina studenter. Därav framgår hans inställning till de moralfilosofiska traditionerna och i synnerhet till de stora föregångarna på ett klagörande sätt. Har man läst dem kan man inte, som Nycander, ställa Rawls nära Hume.

Humes filosofi brukar visserligen ofta framställas som enkel och klar i jämförelse med Kants – för att inte tala om Hegels. Rawls sticker inte under stol med att både Kant och Hegel kräver tålamod av sina läsare. Men han betonar kraftigare hur besvärlig Humes etiska teori är. Det är inte svårt att förstå varför: den kommer *sist* i den humeanska filosofin och är därmed kringrand av alla den mänskliga naturens olika omständigheter. I Kants praktiska filosofi kommer den *först* och påverkas inte av antropologins påståenden om hur människor faktiskt är beskaffade.

Rawls hävdar att den etiska teorin, eller rättare sagt teorin om mänskliga fri- och rättigheter, också ligger till grund för Hegels etiska och politiska teori. I den andan ser han Hegel som en försiktigt reformvänlig liberal. Det är också därför Rawls kan inordna honom i en särskild liberal tradition som han kallar »the liberalism of freedom» (Rawls 2000: s. 330) och till vilken han också räknar Kant, John Stuart Mill och sig själv. I en not tillägger han att en sådan liberalism sätter politiska och medborgerliga friheter främst.

Ordet »frihetsliberalism» har visserligen samma tautologa klang som en gång »folkdemokrati»; det är frihet som staplas på frihet i det ena fallet, folk på folk i det andra. Men i all sin klumpighet är »frihetsliberalism» en viktig beteckning om man skall förstå Rawls egen uppfattning. I den tradition som han vill räkna sig till ingår inte Locke med sitt grundläggande egendomsbegrepp. Tänkare som Ludwig von Mises och hans nyliberala efterföljare för vilka friheter utanför ekonomins sfär framstår som följdforeteelser är tveklöst uteslutna. Rawls har skapat sig en egen tradition.

Låt mig sluta med att säga att frånvaron av Rawls »frihetslibera-

lism» i dagens debatt är att beklaga. I *den* meningen är liberalismen verkligen illa ute. I Sverige inte minst: här förvaltas den främst av ett ilsket och trångbröstat litet parti som tagit skolans återgång till det gamla på entreprenad. Den försvaras därtill av ett stort antal borgerliga ledarsidor vars intellektuella standard är allt annat än imponerande.

Med sin bok har Svante Nycander påmint oss om dessa beklagliga förhållanden.

→

Sven-Eric Liedman

Referenser

- AHLBERG, AXEL W.; Lundqvist, Nils; Sörbom, Gunnar (2002). *Norstedts latinsk-svenska ordbok*. Stockholm: Norstedts.
- HEDIN, ADOLF (1868). *Hvad folket väntar af den nya representationen. Femton bref från en demokrat till svenska riksdagens medlemmar*. Stockholm: Bonnier.
- LOCKE, JOHN (1988 [1689]). *Two Treatises of Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MILL, JOHN STUART (1967 [1859]). *Om friheten*. Stockholm: Natur och Kultur.
- MILL, JOHN STUART (1994 [1848]). *Principles of Political Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- NYGREN, ANDERS (1938). *Den kristna kärlekstanken genom tiderna. Eros och agape I-II*. Stockholm: Svenska Diakonistyrelsens Bokförlag.
- PETTIT, PHILIP (1997). *Republicanism*. Oxford: Oxford University Press.
- PETTIT, PHILIP (2001). *A Theory of Freedom*. New York: Oxford University Press.
- RAWLS, JOHN (1999 [1971]). *En teori om rättvisa*. Göteborg: Daidalos.
- RAWLS, JOHN (2000). *Lectures on the History of Moral Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press.
- VON MISES, LUDWIG (1927). *Liberalismus*. Jena: Gustav Fischer Verlag.